

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Людмила Котлова,
Катерина Марчук,
Алла Литвинчук
Житомирський державний
університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна
kotlova.lo@i.ua

Анотація. У статті описано та проаналізовано ряд основних інноваційних методів, які застосовуються авторами на кафедрі теоретичної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка для забезпечення надання високоякісних освітніх послуг. На прикладі дисциплін «Психологія конфлікту», «Психологія літературної творчості», «Психологія емпатії» визначено мету, обґрунтовано завдання та розкрито основні методи у підготовці студентів галузі знань 053 Психологія.

Ключові слова: інноваційні методи, професійна компетентність, компетентнісний підхід.

Оновлення та реформування всіх сфер життя в умовах ринкової економіки зумовлює посилену увагу до професійної підготовки майбутніх фахівців, формування їх соціальної та наукової активності.

За новими стандартами викладачі вищих навчальних закладів мають по-новому організовувати свою діяльність, застосовуючи форми й методи активного навчання і виховання.

Формування психолога-фахівця, психолога-науковця нового типу – ініціативного, мислячого, самокритичного – можливе лише за умови наближення навчання у вищому навчальному закладі до реальної професійної діяльності. Одним із найперспективніших шляхів удосконалення підготовки майбутніх фахівців, озброєння їх необхідними знаннями, уміннями й навичками є впровадження у навчальний процес активних форм і методів навчання (Щербань, 2004)¹.

Процес реформи сучасної освіти України передбачає забезпечення якісної предметної підготовки фахівців в умовах зменшення аудиторного навантаження і збільшення інформації. Один із шляхів щодо вирішення цієї проблеми полягає у впровадженні нових, більш ефективних методів і технологій навчання.

В умовах розвивального навчання необхідно домогтися максимальної активності студентів, що забезпечується інтерактивними методами навчання. На відміну від активних методів, інтерактивні орієнтовані на більш широку взаємодію студентів не тільки з викладачем, між собою та на домінуванні активності студентів у процесі навчання.

Для розв'язання навчальних завдань викладач застосовує різні інтерактивні форми: аналіз помилок, колізій, казусів; аудіовізуальний метод навчання; брейнстормінг («мозковий штурм»); діалог Сократа (сократів діалог); «дерево рішень»; дискусія із запрошенням фахівців; ділова (рольова) гра (студенти перебувають у ролі законодавця, експерта, юрисконсульта, нотаріуса, клієнта, судді, прокурора, адвоката, слідчого); «займи позицію»; коментування, оцінка (або самооцінка) дій учасників; майстер-класи; метод аналізу і діагностики ситуації; метод інтерв'ю (інтерв'ювання); метод проєктів; моделювання; навчальний полігон»; PRES-формула (від англ. Position – Reason – Explanation or Example –

¹ Щербань П.М., (2004): Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: Навч. посіб. 2004, С. 47-50.

Summary); проблемний (проблемно-пошуковий) метод; публічний виступ; робота в малих групах; тренінги індивідуальні та групові (як окремих, так і комплексних навичок) та ін. Із інноваційних механізмів активізації педагогічного і наукового процесів усе частіше згадується необхідність відродження ідеї змагальності у всіх сферах життя, зокрема, йдеться про метод «гонка за лідером». Автори цієї методики висвітлюють ретроспективу, значення, зміст поняття «змагання», розкривають методологічні аспекти застосування нетрадиційної (штучної) конкуренції, наводять слушні пропозиції щодо нарахування балів за основні види освітньої діяльності, надають конкретні формули для розрахунку загальної кількості балів, акцентують увагу на розробці так званого безмашинного програмного методу контролю знань студентів, застосування якого дозволить перевірку знань необмеженої кількості студентів з окремих питань навчальної дисципліни за короткий проміжок часу (Беспарточна, 2015).²

Інтерактивні методи навчання не лише сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, збагаченню студента інтелектуально, а й стимулюють його особистісне зростання.

Написання та захист курсових та дипломних робіт є обов'язковим, узагальнюючим, вершинним етапом нашої освіти. Попри старання та наполегливість наукових керівників, студенти з року в рік припускаються типових помилок, які часто стають бар'єром для їхнього подальшого наукового розвитку. Однією з причин цієї проблеми є відсутність навичок роботи в науковому стилі, адже якщо читати «чужий» науковий текст для сучасного студента є нормою, то продукувати власний (письмовий і усний) доводиться головним чином під час написання і захисту курсових і дипломних робіт. От і виходить, що навіть успішний студент часто припускається банальних помилок, губиться при захисті своєї роботи, не вміє чітко і лаконічно відповідати на поставлені питання. Вирішення цієї проблеми полягає у цілеспрямованому систематичному підході до розвитку навичок роботи з науковим текстом (Котлова, Марчук 2017)³.

З огляду на це у 2017 році на базі кафедри теоретичної та практичної психології було створено проект «Клуб наукового розвитку» (розробники – Л. М. Котлова, К. А. Марчук), метою якого є науковий та особистісний розвиток студентів та викладачів; подолання труднощів у науковій комунікації; подолання тривожності при публічному захисті курсових та дипломних робіт, при виступах на наукових конференціях та семінарах, оволодіння навичками роботи зі створення презентації та її публічного представлення.

Програма роботи клубу будується відповідно до основних етапів роботи з науковим текстом. Теоретичне засвоєння матеріалу обов'язково підкріплюється практикою. Кожне засідання клубу присвячене окремій темі відповідно до програми. Крім того, кожен учасник клубу працює над власною темою (це може бути тема курсової, дипломної роботи, кандидатської дисертації, наукової статті або доповіді). На засідання клубу, окрім питань, передбачених програмою, виносяться проблеми, з якими учасники зустрічаються та які не можуть подолати у ході самостійної роботи над темою.

Засідання клубу відбуваються двічі на місяць, тривають 1,5 академічні години.

Структура зустрічі: знайомство (на першій зустрічі), короткий звіт про виконану роботу, теоретична та практична робота у межах теми, вирішення проблемних питань, що виникають в учасників клубу під час індивідуальної роботи над темами.

² Беспарточна О. І. (2015): Інноваційні технології навчально-виховного процесу як основа модернізації вищої освіти. Інженерні та освітні технології, 2015, № 3, С. 125-127.

³ Котлова Л. О., Марчук К. А. Використання інноваційних форм роботи у підготовці майбутніх психологів. Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms, 27 вересня 2017, Грузія. С.47-49

Також до роботи клубу долучаються випускники, аспіранти, які уже пройшли етапи написання і захисту курсових і дипломних робіт і мають корисний практичний досвід. Із майстер-класами у якості експертів виступають доктори наук, доценти, які мають високі досягнення у сучасній психологічній науці.

Участь у роботі клубу сприяє науковій активності студента, пошуку можливостей реалізації набутих знань, умінь та навичок, формуванню та розширенню наукового світогляду. Результатом виконання програми клубу є наукова робота (курсowa, дипломна), виконана на високому рівні, публікації в авторитетних наукових виданнях, апробація робіт на всеукраїнських та міжнародних конференціях та семінарах, конкурсах наукових робіт студентів. Навички публічного наукового виступу стануть у пригоді тим, хто вирішить і в подальшому пов'язати своє життя з наукою.

Підготовка психологів за умов компетентнісного підходу передбачає формування у студентів фахових компетентностей, які допоможуть їм комфортно адаптуватися до професійної діяльності. Навчання студентів у ВНЗ спрямоване на формування наукових та практичних знань, умінь та навичок, тому використання інноваційних технологій сприятиме цьому процесу. У цій роботі презентовано інноваційні форми роботи, які впроваджено в навчальний процес при підготовці студентів-психологів Житомирського державного університету ім. І. Франка.

У межах навчальної дисципліни «Психологія конфлікту» практикується проведення заняття у формі соціально-психологічного тренінгу, який спрямований не лише на оволодіння професійно-важливими компетентностями, а й на саморозвиток студента як професіонала, формування його конфліктологічної компетентності.

Як засвідчують дослідження Л.Матяш-Заєць, М.Кляп, С.Філь, Л.Ярослав у сучасних студентів конфліктологічна компетентність сформована на репродуктивному (робота студентів за підказкою, за алгоритмами, поверховість конфліктологічних знань, невпорядкованість, наявність гнучкості розуму, середні показники компонентів «ригідність», «самооцінка», «імпульсивність», невпевненість у собі, страх, образа, негативне ставлення до насильства, однобока оцінка конфлікту) та на інтуїтивному (побутовий характер конфліктологічних знань, їх несистематизованість; наявність конфлікту супроводжується неконтрольованими почуттями, некерованими емоціями роздратування, нетерпіння; професійно значущі емоції не домінують; імпульсивність, ригідність, відсутність рефлексії; деструктивна конфліктна позиція) рівнях. Таким чином, постає проблема формування вищих рівнів конфліктологічної компетентності таких як: творчо-репродуктивного та творчого (Котлова, 2014)⁴.

Метою соціально-психологічного тренінгу з формування конфліктологічної компетентності є виокремлення і розвиток умінь і навичок подолання конфліктних ситуацій та конфліктних форм поведінки в юнацькому віці шляхом розвитку рефлексії, та переоцінки ціннісних орієнтацій особистості.

Основними завданнями такої роботи є:

- Розвиток: а) умінь об'єктивно виражати свої почуття, емоції, думки; б) знань особистості про сутність конфлікту та конфліктних форм поведінки та їх ескалації, причин виникнення; в) умінь щодо вербалізації рефлексії; г) ціннісної сфери особистості.
- Формування: а) умінь, що сприяють усвідомленому вибору конструктивних стилів поведінки; б) особистісних навичок для вирішення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці; в) ціннісного ставлення до оточуючих; г) позитивної, раціональної системи ціннісних орієнтацій.
- Оволодіння: а) вміннями саморегуляції у складних конфліктних ситуаціях; б) вміннями безконфліктної взаємодії; в) вміннями запобігати використанню стереотипів

⁴ Котлова Л.О. Формування конфліктологічної компетентності студентів як чинника їх особистісного розвитку. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/13662/1/Kotlova_2014.pdf

конфліктної поведінки та застосування конфліктогенів.

Для досягнення та реалізації поставлених завдань ми використовуємо наступні методи: міні-лекції, бесіда, ділові та рольові ігри, аутогенне тренування, самоаналіз, аналіз продуктів діяльності (малюнки, щоденники, листи, вірші) тощо.

Студенти отримують практичне завдання від викладача (наприклад: написати лист людині, з якою посварилися (з аналізом власної поведінки та поведінки опонента); скласти колаж «Я в конфлікті» (у формі відео презентації, поеми, поезії, аплікації, малюнку тощо); описати конфлікт або конфліктну ситуацію із аналізом всіх структурних елементів, визначити формулу за якою розвивався конфлікт тощо), студенти можуть ділитися на пари і, згідно попередньо затвердженого плану соціально-психологічного тренінгу, підбирають вправи з відповідними техніками, під керівництвом викладача проводять їх у групі. Студенти самостійно продумують організаційні моменти їхнього заняття, необхідний стимульний чи роздатковий матеріал, встановлюють психологічний контакт із групою та налаштовують їх на роботу. У кінці кожного такого заняття викладач із студентами проводить групову рефлексію: що вдалося, чого не вистачило, які ресурси допомогли в проведенні заняття, а над якими ще треба працювати. Таким чином, студенти мають можливість відчувати себе і в ролі ведучого, і в ролі учасника тренінгової групи.

На заняттях з курсів «Творчість у системі особистісного розвитку», «Психологія літературної творчості» активно застосовуються форми роботи, пов'язані з дослідження відомих митців (письменників, художників, музикантів, скульпторів, науковців). Біографічний метод дозволяє розкрити проблему індивідуального розвитку особистості на всіх вікових етапах, проблему впливу соціального оточення на становлення творчої особистості, питання формування індивідуального стилю та творчого почерку, особливості становлення творчого світогляду (Марчук, 2017)⁵. Основні принципи біографічного аналізу в психології означені В. Моляко:

1) вихідною основою для вивчення видатної особистості (генія, таланту) повинна бути констатація чимось вираженої обдарованості, наявності значних творів в тій чи іншій сфері діяльності, так чи інакше закріплених достовірним способом;

2) необхідне виявлення принципово важливих та значущих періодів у житті такої особистості та встановлення конкретних зв'язків між цими періодами і створюваними продуктами;

3) необхідно вивчати особливості макро- та мікросередовища буття творчої особистості та їх впливу на творчу діяльність (Моляко, 2006)⁶.

У ході роботи студенти діляться на дослідницькі групи по 3-4 особи. Кожна з груп обирає відому творчу особистість (зазвичай, це представники творчої інтелігенції Житомирщини, з якими можлива не заочна, а реальна зустріч) та здійснює роботу за етапами:

1. Налагодження контакту (знайомство, отримання згоди на співпрацю, вивчення творчого середовища, у якому живе і працює досліджуваний). Студенти зустрічаються із творчою особистістю на «її території» – у художній чи музичній студії, майстерні, робочому кабінеті;

2. Аналіз життєпису творчої особистості (знайомство з біографією, творчими досягненнями, відгуками у масмедіа, опис інтересів, аналіз безпосереднього оточення, професійні особливості тощо);

⁵ Гречуха І. А., Марчук К. А. Біографічний метод у вивченні літературної обдарованості // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук. – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. – С. 51-53.

⁶ Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.

3. Аналіз продуктів творчої діяльності (знайомство з творами (художніми, музичними, образотворчими тощо), опрацювання критичної, рецензійної літератури);

4. Розробка біографічного інтерв'ю (на основі опрацьованих матеріалів студенти розробляють ряд питань, спрямованих на одержання відомостей щодо формування творчої обдарованості, особливостей перебігу творчого процесу, міри розкриття творчого потенціалу);

5. Проведення біографічного інтерв'ю (зазвичай дослідницька група пропонує досліджуваному зустріч «на нейтральній території» – арт-кафе, кафе-читальні, бібліотеці тощо. Невимушена творча атмосфера сприяє відвертості та створює ефект «дружньої бесіди без примусу»);

6. Обробка та аналіз отриманих результатів, формування звіту: «Психобіографічне дослідження творчої особистості».

7. Презентація матеріалів, захист звіту (на підсумковому етапі студенти презентують результати дослідження в групі (демонструють фото, аудіо-, відео фрагменти), відповідають на питання студентів та викладача).

Відповідно до вимог освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів у вищих навчальних закладах студенти впродовж навчання мають оволодіти рядом компетентностей, що в майбутньому забезпечить їх успішний професійний розвиток. Формування ряду таких компетентностей забезпечує дисципліна «Психологія емпатії», яка входить до блоку дисциплін за вибором студента. Зокрема студенти мають оволодіти базовим теоретичним матеріалом з курсу (знати про основні психологічні підходи до дослідження емпатії; особливості структурно-динамічної моделі емпатії; структуру, чинники та механізми емпатійного процесу; генезу і динаміку емпатійних явищ у філогенезі; основні діагностичні підходи до вивчення емпатії) та набути ряд практичних навичок (уміти аналізувати структуру емпатії, виокремлювати етапи емпатійного процесу; ідентифікувати механізми, що забезпечують функціонування емпатійного процесу, визначати рівні розвитку емпатійності; розпізнавати емпатогенні ситуації та визначати форми емпатійної поведінки їх учасників; добирати відповідно до мети дослідження та віку досліджуваних доцільні методи діагностики емпатії; використовувати різні види діяльності практичного психолога для розвитку емпатії; застосовувати прийоми емпатійного слухання та емпатійного реагування у професійній діяльності) (Журавльова, 2017)⁷.

Для майбутніх психологів засвоєння знань з навчальної дисципліни «Психологія емпатії» є важливим, оскільки уміння співпереживати, співчувати (бути включеним в емпатійний процес) та об'єктивно, лише за допомогою когніцій розглянувши емоційні переживання клієнта (як об'єкт вивчення) є важливим інструментом у роботі психолога. Наші дослідження свідчать, що рефлексія емпатійних переживань має специфічне виявлення в залежності від орієнтації людини на себе та власні вчинки чи на зовнішній світ: характерною особливістю є те, що для юнаків у яких переважають співпереживання та співчуття притаманним є позитивне ставлення до власних емпатійних переживань. Вони чітко відрефлексовують власні можливості до емпатійного вчування у стан іншого та чітко прогнозують свої подальші дії (Литвинчук, 2016)⁸. Тому значимим та професійно виправданим є викораистання інноваційних методів навчання при підготовці психологів, щоб практично сформувати у них уміння об'єктивно і невиключено аналізувати взаємодію з клієнтом на емоційному рівні.

⁷ Психологія емпатії: Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Психологія» / Л.П. Журавльова, Т.В. Коломієць, А.І. Литвинчук, Т.В. Можаровська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – 39 с. Рекомендація до друку від 26.05.2017 р

⁸ Литвинчук А.І. Рефлексія емпатійних переживань в юнацькому віці: екологічний аспект / А.І. Литвинчук / Наука і освіта. - 2016. - №5. С. 200-205

Навчальна дисципліна була розроблена (Журавльова, Коломієць, Литвинчук, 2017)⁹ з урахуванням необхідності наповнити курс практичними завданнями не лише аналітичного, а й синтетичного характеру.

Метою таких завдань є стимуляція творчого пошуку та прояв професійної активності студентства.

Завдання такої роботи можна виокремити у два блоки: а) *практичний аналіз* проблемної ситуації з подальшим наданням рекомендацій та б) *синтез здобутих умінь* через творчий пошук з подальшим аналізом ситуацій, які містять емпатійну взаємодію:

а) практичний аналіз за заданою ситуацією дозволяє актуалізувати знання студентів про багатоманіття форм та видів емпатії, та навчити використовувати набуті знання на практиці.

Приклади двох завдань, які на перший погляд не мають у собі схожих елементів, але насправді демонструють одне і те ж явище психічної дійсності з яким часто зустрічатимуться студенти в своїй роботі:

- *До психолога звернулася мама восьмирічної дівчинки: «Я вже не можу терпіти. Моя Марічка тягне до дому всіх бродячих тварин звідусіль. За останній рік у нас побувало з п'ятеро котів та кілька цуценят. Я вже втомилась їх підліковувати та прилаштовувати в добрі руки. Я їй умовляла її не носити їх додому, але дарма. Я дуже хвилююсь, що вона може підхопити від них якусь хворобу. Як пояснити дочці, що всіх тварин не врятуєш?»;*

- *До Вас звернулася директор дитячого садочка «Я шукаю працівника на посаду вихователя. В мене є кілька кандидатур, всі вони схожі за професійними досягненнями – пристойний стаж роботи, відповідна освіта. Але садочок приватний, тому я також орієнтуюсь на бажання батьків, а для них важливо, щоб їх дітей не лише якісно навчали, а й чуйно до них ставились. Допоможіть зробити правильний вибір.».*

Студенти мають операціоналізувати явище, визначитися в шляхах вирішення проблеми та надати рекомендації клієнтам (Журавльова, 2017)¹⁰.

б) Синтез засвоєних знань – через пошук ситуацій, які містять емпатійну взаємодію у літературних та кіно- творах. Студенти демонструють на заняттях обрані уривки з творів, обґрунтовують свій вибір та обов'язково аналізують їх за схемою протікання емпатійного акту. Також з 2017 року вводяться завдання, що передбачають метод інтроспекції через визначення різноманіття реакцій студентів-психологів в емпатогенних ситуаціях та формування наукового мислення студентства (Коломієць, 2014)¹¹.

Таким чином за допомогою такої своєрідної двосторонньої актуалізації знань можна спрямувати засвоєні студентством уміння та навички на практичне їх використання.

Література:

1. Беспарточна О. І. (2015): Інноваційні технології навчально-виховного процесу як основа модернізації вищої освіти. Інженерні та освітні технології, 2015, № 3, С. 125-127.

⁹ Психологія емпатії: Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Практична психологія» / Л.П. Журавльова, Т.В. Коломієць, А.І. Литвинчук, Т.В. Можаровська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – 42 с

¹⁰ Психологія емпатії: Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Практична психологія» / Л.П. Журавльова, Т.В. Коломієць, А.І. Литвинчук, Т.В. Можаровська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – 42 с

¹¹ Коломієць Т. В. Психологічні кореляти емпатійної взаємодії / Тетяна Володимирівна Коломієць / Scienceand Educationa New Dimension: Pedagogy and Psychology. –П(13), Issue: 26, 2014. – Р. 93–98.

2. Гречуха І. А., Марчук К. А. Біографічний метод у вивченні літературної обдарованості // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук. – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. – С. 51-53.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
4. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі : монографія. І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина [та ін.], 2008, 284 с.
5. Коломієць Т. В. (2014) Психологічні кореляції емпатійної взаємодії. Science and Educationa New Dimension: Pedagogy and Psychology. –П(13), Issue: 26, 2014., Р. 93–98.
6. Котлова Л.О. Формування конфліктологічної компетентності студентів як чинника їх особистісного розвитку. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/13662/1/Kotlova_2014.pdf
7. Котлова Л. О., Марчук К. А. Використання інноваційних форм роботи у підготовці майбутніх психологів. Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms, 27 вересня 2017, Грузія. С.47-49.
8. Литвинчук А.І. Рефлексія емпатійних переживань в юнацькому віці: екологічний аспект / А.І. Литвинчук / Наука і освіта. - 2016. - №5. С. 200-205
9. Психологія емпатії: Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Психологія» / Л.П. Журавльова, Т.В. Коломієць, А.І. Литвинчук, Т.В. Можаровська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – 39 с
10. Психологія емпатії: Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Практична психологія» / Л.П. Журавльова, Т.В. Коломієць, А.І. Литвинчук, Т.В. Можаровська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – 42 с.
11. Щербань П.М., (2004): Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: Навч. посіб. 2004, С. 47-50.